

ODREĐENJE ČOVJEKA

Uz esej Zdenka Vernića *Sveti smijeh*

BRANKO BOŠNJAK

(*Filozofski fakultet,
Zagreb*)

UDK 1 (091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 20. X. 1994.

Svaka filozofija ima u biti i antropološka pitanja o kojima razmišlja iz cjeline svog određenja. Ta su pitanja usmjerena na čovjekovo postojanje i djelovanje u svijetu bića. Tu je osnovni stav da je čovjek to što od sebe učini ili, rečeno u duhu Sartreove filozofije, čovjek je svoj vlastiti projekt, pa je za sebe i odgovoran kao slobodno biće. No čovjekova sloboda nije neka apriornost koja bi se sama po sebi i za sebe razvijala. Sloboda je to što je čovjek ostvario u svojoj odluci kao pozitivnom, tj. etičkom htijenju. To je problem kojim se bavi *Zdenko Vernić* (1885–1944) u svom eseju *Sveti smijeh*, objavljenom u Zagrebu 1925. godine. Vernić je doktorirao iz filozofije temom »Nauka o spoznaji« (1923). Bio je vrlo istaknut publicist.

A što bi bio pojam sveti smijeh? To je zahtjev da se čovjek u duhu oslobodi svih poteškoća realnog života, da djeluje iz sebe u radosti i da je sposoban za smijeh kao prisutnost božanskog glasa, dakle radost kao realiziranje svoje sposobnosti. To je u duhu filozofije neoplatonizma. Božanstvo je u čovjeku i blizu i daleko, a to ovisi o tome koliko se čovjek duhovno osposobio da to u sebi nađe i u to uđe kao u puninu (entuzijazam).

Vernić konstatira da je čovjek sebe toliko podredio životnim poteškoćama da u sebi više i nema radosti niti je za to sposoban. Veselost u oku imaju još samo djeca, no i to se brzo gubi. Treba osnažiti Jug koji je vedrina, nasuprot Sjeveru, gdje je hladnoća sve sebi podredila. U tome je i opasnost za bijelog čovjeka. Tome se, prema Verniću, uspješno suprotstavlja žuta rasa (Mongoli) i tu je smijeh stalnost koja se ničim ne umanjuje. Pomanjkanje smijeha bolest je u kojoj čovjek nespješno gubi.

Vernić ističe da čovjek današnje civilizacije sve promatra »na svoju sliku i priliku« pa je izgubio uvid u tom antropocentrizmu i antropomorfizmu u odnosu

na svijet stvari. Iz toga se može razviti čovjekovo samouvjerenje da je ovaj svijet neadekvatan. Stoga će Vernić reći da je *pesimizam* plod čovjekove oholosti, jer da je realan i skroman, morao bi shvatiti da je svijet ipak nešto više od toga što mi o njemu možemo znati. Iz oholosti je proizašao *egoizam*, i to je uništilo vedri smijeh. »A osim toga koliko je laži oko nas! A u laži nema smijeha. Jer nema vedrine« (str. 4).

Neosporno je da ima mnogo laži, no gdje je izlaz? Najprije u nama samima. Treba se osloboditi gledanja »na svoju sliku i priliku« i poći samim stvarima. Vernić će reći: *Objektizam rada vedrinu*. Tu smo metodološki na sigurnom tlu jer objekt je sadržaj koji je dat po sebi i može se proučavati. Iz spoznaje tog sadržaja slijedi sigurnost mišljenja, a ta sigurnost jest put u čovjekovu vedrinu. Time je prevladan i pesimizam, a dolazi do izražaja optimizam, što znači da je čovjek svjestan svojih mogućnosti spoznaje. Kao primjer za to Vernić navodi *Spinozu* »kome su roditelji predubokom slutnjom dali ime Baruch (Blagoslovljeni)«. Još je malo takvih koji su izišli »iz svoje slike i prilike« i postali sposobni za vedro gledanje.

Ako čovjek pogleda što se dosada događalo, tada može lako spoznati da je u povijesti *slučaj* prisutan kao nešto što izmiče čovjekovom htijenju i kontroli. Slučaj je prisutan kao vremensko i prostorno zbivanje koje nastaje iz nepredvidivih odnosa i stanja. Vernić će reći: »Što jest moralo je da bude« i navodi kao primjer Pyrrha (kralja iz Arga). A što je bilo? Kralj je nakon pobjede prolazio u svečanoj povorci da ga građani vide i pozdrave. Tu je na nekom zidu jedna žena slučajno gurnula ciglu koja je kralja usmrtila. Ona to nije htjela, ali se tako dogodilo, i smrt kraljeva bila je slučajna. »Iz vremenske i prostorne situacije, čitave kakova je bila, morala je i ona kasnija koincidencija ovih razvojnih nizova da bude« (5). To se može i ovako izraziti: »I ako je moralo da bude sve što jest, nije pravo ni dobro da jest tako sve kako jest« (5).

U takav pojam *jest* ide i razvoj čovjekove kulture. Nije tu bilo nekog unaprijed postavljenog cilja, jer je razvoj Zemlje išao različitim putovima. Što se tu dogodilo djelovalo je iz sebe dalje, no mi ne znamo koje su »slučajnosti« nastale u određeno vrijeme i zašto su one bile baš tada, a ne prije ili kasnije. Ali to što je bilo nije moglo ne biti, već je djelovalo na mnoge druge nizove koji su stvarali svoje *jest* kao izražene odnose. Stoga će Vernić zaključiti da je i razvoj kulture slučajan. Vernić navodi ovaj stih (Homerov): »A kakav je rod lišću, takav je i rod ljudi«. Tu Homer uspoređuje ljudski rod s lišćem u šumi, koje vjetar nosi i raznosi, skuplja i opet rastjeruje. U tom zbivanju lišće je nemoćno. Isto je i s ljudima, jedni dospijevaju, a drugi ginu. S tim u vezi spomenut ćemo da su skeptici (Piron i njegova škola) rado citirali te Homerove stihove iz kojih se vidi opći relativizam i neizvjesno stanje čovjeka.

Svaki je čovjek baština različitih osobina svojih predaka, i ne može se unaprijed znati koje će kombinacije biti dominantne u individualnom obli-

kovanju ljudskog bića. Sve se to međusobno razlikuje. S tim u vezi Vernić navodi *Leibniza* koji je pisao da ni dva lista u šumi nisu jednaka, i kad je cijela šuma nikla iz jedne sjemenke. Samo je tip lista isti, a svaki list pokazuje svoju individualnu formu, zaključuje Vernić.

Kad se individualnosti skupe i djeluju, tada je *raznovrsnost* bit svega, a što će biti to po sadržaju ostaje neizvjesno, dok se ne razvije. To se može razmatrati na kulturi Egipta, Indije, Grčke itd. Tu se međusobno razlikuju ne samo ljudi već i njihova božanstva, koja imaju svoje posebnosti, tj. ulogu i mjesto djelovanja. Na primjer kod Helena Vernić ističe pojam *Moirai – Heimarmene* (Usud) kao božanstvo, kojem je sve podređeno, dakle i bogovi i ljudi. To božanstvo nije nikad »koji vajar helenski vajao, ni slikar slikao, ni pjesnik opisivao«, a njemu su se pokoravali i Zeus i ostali bogovi Olimpa.

Iz toga slijedi da *Usud* vlada svijetom. Tu silu nitko ne može savladati. Vernić taj pojam Usuda uključuje i u kulturno zbivanje. Prema tome postoje dva principa koji djeluju od Iskona: *Shučaj i Usud*. To znači da je čovjek preslab da bi time vladao, a on ipak zamišlja da bi to mogao sebi podrediti. No za to snage nema. Još nije istraženo što je tu sve bilo, a još manje zašto je upravo to bilo što je bilo. O tome se može razmišljati, ali malo sigurno znati. Tu svesilnu moć čovjek mora poznati da bi i sebe realno odredio. A što se ipak o svijetu može znati makar u općim principima? Vernić piše da se o tome mogu naći neka rješenja u različitim učenjima. Tu imaju svoje mjesto Spencerova evolucija i devolucija, Demokritovo skupljanje i razdvajanje atomskih grupa, »ano i kato hodos«, učenje Scotusa Eriugene o deifikaciji stvorene prirode, zatim Budina Nirvana, te plotinsko-gnostičke emanacije i povratak. Vernić smatra da sva ta shvaćanja potvrđuje već Anaksimandar, koji kaže: »od čega je što stvoreno, tome ono valja i da dađe račun po zahtjevu prirode«. Anaksimandar piše da se to sve događa po nekom redu vremena i time se uspostavlja pravednost kao način smjenjivanja jer dok je jedno, ne može na tom mjestu biti i drugo.

U tome nema nikakvog izuzetka i sve se slaže i razlaže, nastaje i nestaje »i stvar se vratila u materijal iz kojega je nastala« (7). To bi značilo da svako pitanje mora dobiti svoj odgovor iz onog materijala iz kojeg je postavljeno. Takvim shvaćanjem umanjuje se antropomorfistički princip, a više se, piše Vernić, razvija objektivni, koji još nije razrađen u životu kulture.

U raznim sastavnim cjelinama mnogo toga je još nepoznato, ostaje skriveno, a onda mutacijom naglo izbije na površinu. Na taj se način oblikuju i kulture u kojima se pojavljuju različiti sadržaji, npr. kulture Evrope. S tim u vezi Vernić kaže da je budistički Istok čuvao u sebi više onu objektivnu stranu i ne promatra sve »na sliku i priliku čovjekovu«.

Mi smo naviknuti na antropomorfizam u kulturi i sve mjerimo prema uredbama ljudskog društva. No pri tome treba uvijek imati na umu da su mikrokozam

i makrokozam svoja cjelina, a cjelina je i u najmanjem dijelu. Odatle Vernić zaključuje: »Jedno te isto u velikom i malom, čovjek sam u svojim projekcijama« (8). U daljnjem svom izvodu Vernić ističe Anaksimandrov *Apeiron*, dakle beskonačnost i neodređenost iz koje sve nastaje spajanjem i razdvajanjem suprotnosti. *Apeiron* je »bitak svijeta i boštva«, no ipak ljudi su uvijek voljeli da sve shvaćaju na svoju sliku i priliku. Stoga se i moglo dogoditi da je nastala naša kultura kao doba *svjesnog pesimizma*, a to znači doba bez radosti. To je kriza duha koja prijeti kulturnome svijetu. Sve bi to bilo vrlo nepovoljno da nam nije data i druga mogućnost, a to je da promatramo *carstvo objekata*, »da naslutimo bića i bitke koji nijesu na jadnu sliku i priliku našu. Ili možda bića kojima mi nalikujemo po onomu najboljemu što je u nama« (9).

Cjelokupno ljudsko djelovanje nalik je pomalo na babilonsku kulu u kojoj ima mnogo stanova, no tu je teško naći zajedničko htijenje. U filozofiji i književnosti to je najosjetljivije izraženo, a to je posljedica antropomorfizma. No ni u drugim područjima nije nešto posebno ni drukčije. Mnogo toga smo baštinili od starih no i to je »na sliku i priliku čovjeka.« To su bili posebni znaci kulture u kojima smo rasli. O tome Vernić kaže: »I nadgrobne ploče grčkih grobova, očito baština od starih Pelazga, od onih graditelja Minotaurovog labirinta i Agamemnonovih dvorova, govore istu tradiciju. Svijet stvari javio se ovdje u umjetnosti« (10). Iz toga bi slijedio stav da se moramo oslobađati antropomorfizma ili, kako bi rekao *Fr. Bacon*, svojih idola (krivih shvaćanja) da bismo se oslobodili za pravo gledanje svijeta oko nas. Smisao daljnjeg razvoja Vernić vidi u sve jačem javljanju objektivizma u kojem će se govoriti o stvarima, čime će se umanjiti antropomorfizam.

Slobodna i razvijena individualnost može se osloboditi raznih predrasuda i ostvarivati sadržaje koji će biti sve više znak objektivnog perioda. U to područje Vernić ubraja modernu umjetnost, koja izražava stanje novih čežnji o svijetu, tj. da dobro gledamo objekte, »da naslutimo bića i bitke, koji nijesu na sliku i priliku našu, kojima možda mi samo po onomu najboljemu, što je u nama, naličimo« (11). Iz toga slijedi ovaj Vernićev zaključak: »Dakle treba samo objekte spoznati i vedrina i sveti smijeh je tu, i nema glada i nema jada« (11).

Izgleda da bi problem bio jednostavno rješiv. Najprije dolazi spoznaja objekata. Tu bi svijet bio za nas kao što je on sam po sebi. Iz takvog znanja slijedi i čovjekovo raspoloženje, koje bi se moglo smatrati temeljem života. Znanje daje sigurnost koja je izražena kao vedrina i sveti smijeh. Tu vedrina nosi kvalitete življenja, jer je sumnja postala suvišna. A sveti smijeh je stanje mirnoće i bezbrižnosti ili, kako Vernić kaže, »tu nema glada i nema jada«.

Te spomenute dedukcije slijede iz ostvarene premise, a to je spoznaja objekata. No ostaje otvoreno pitanje: a što ako do te spoznaje ne dođe? Tada slijedi zaključak: nema ni vedrine ni svetog smijeha, a time počinje i sve ono što je označeno kao »glad i jad«.

Ako je cilj da vedrina i sveti smijeh budu ostvareni, i ako se zna da se to postiže znanjem o objektima, tada je osmišljen tok rada i života. Jer, ako je smijeh posljedica znanja, tada je znanje u *kauzalnom nizu* sigurna osnova. Stoga je i opće prosvjetiteljstvo dio tog zahtjeva i važan sadržaj čovjekova ostvarivanja svog bitnog cilja.

Stoga Vernić ističe da treba razvijati »objektnu komparativnu kulturu«, a to znači da treba objekte spoznati, jer svijet nije takav kako ga zamišlja naša fantazija, što znači »da u našim fantazijama čuvstva naša poradi malih interesa naših iskrivljuju istinu« (12). S tim u vezi spomenut ćemo da *Spinoza* u svojoj *Etici* opširno obrađuje pojam *svrhovitosti* koji nastaje iz subjektivnog uvjerenja da je sve zbog nas, pa stoga o svemu sudimo krivo. Spinoza će zaključiti da je sve kauzalno povezano, a svrhovit način je samo čovjekova zabluda, koja proizlazi iz različitih čovjekovih interesa.

Objektivno razmatranje svega što jest bit će sposobno prevladati pesimizam i donijeti »jedno shvaćanje mira i vedrine, ljubavi i pravednosti, snage i jačine« (12). Time će se lakše otvoriti sve ono što čovjek nosi u svojoj duši i što se otvara u različitim sadržajima. Vernić s tim u vezi kaže: »Jer stvari jedna drugoj daju kako je i pravo plaću i vraćaju cijenu i ucjenu svoju« (12) (što je slobodna interpretacija završnog dijela Anaksimandrova fragmenta).

U toj raznovrsnosti spoznaja je moguća, jer priroda naše svijesti teži za jedinstvom. Filozofima se prigovara da su nerealni i domišljaju se o svijetu. No to se može izbjeći ako se držimo istine o svijetu stvari. Time se adekvatno razvija i duševni sadržaj, koji oblikuje svoje čuvstveno stanje što će moći razumjeti objekte. Time se postupno napušta antropomorfizam, koji je bio samo u svom htijenju, a svijet je drukčije egzistirao. Vernić zaključuje da će tempo naredne kulture biti brži, a smisao djelovanja u tome je da se ravnamo po objektima. Stoga slijedi ovaj stav: »Prva sloboda volje bila je: možemo da ne griješimo. Posljednja, veli Augustin, bit će mnogo veća, ne možemo da griješimo« (14). Kod Augustina to se odnosi na razvoj od Adama i Eve. Praroditelji su imali slobodnu volju i oni su mogli živjeti tako da ne griješe. Svi ljudi nakon toga ne mogu a da ne griješe, jer su praroditelji sagriješili. Na kraju život blaženih je na tom stupnju da oni zbog svoje savršenosti ne mogu griješiti, i to je, prema Augustinu, smisao cjelokupnog razvoja čovjeka i povijesti spasenja. Treba se orijentirati na »koz-mologijski objektizam« čime će nestati i naše umišljanje o nekoj posebnosti našega Ja. Stoga »nestaje sve oholosti, koja je s time vezana. Nestaje svih pretenzija koje odatle slijede« (14). Čovjek mora biti svjestan da ne može zagospodariti cijelim svijetom.

Vernić piše da je čovjek gospodar prirode na Zemlji, no ne na taj način da on o svemu odlučuje i da je on »majestas«, već kao jedna manifestacija prirode, u kojoj se poštuje volja »majke-prirode« ne pitajući za to čovjeka, a to je, prema Verniću, *Moirai-Heimarmene*, tj. »velika Sudbina koja ravna životom prirode...«

(15). Vernić taj odnos komentira u duhu stoičkog determinizma. Čovjek se u svom neznanju pokušava tome oduprijeti, no to je bezuspješno. Bolje je sebe s tim uskladiti i tako svjesno ući u cijeli taj plan jer, kako su istakli stoici, ako čovjek ne može mijenjati prirodu, to ne znači da ne može mijenjati sebe. Tada će »sreća čovjeka biti u tome, predati se onome, što osjeća iza svih prirodnih manifestacija, iza svih likova, koji mu se približuju« (15).

S tim u vezi Vernić govori o »etičkim konzekvencijama objektizma«, što znači da tu nema mjesta egoizmu. »A gdje nema mjesta egoizmu, nema mjesta volji da se zadaje bol, nema više mjesta da se ističe svoja onda sasvim kontrolirano smiješna moć nad drugima. Onda može u normalna čovjeka pojedinca biti samo težnja da budu što potpuniji i što svjesniji instrumenat Sudbine« (15). Dalje Vernić kaže: »Kolektivizam dolazi onda do svoga prava, a drugarska pomoć sviju svima mu je onda socijalni izražaj. A sjedinjenom nastojanju ljudstva mora da uspije potjerati i materijalnu i moralnu bijedu iz svijeta. Stvar je jasna. Iz objektizma i iz kolektivizma našega mora da slijedi sreća i vedrina« (15).

To su uzalud rješavali oni koji su se držali antropomorfizma. Dakle, rješenje je u tome da se potpuno predamo objektima, »i oni nas moraju dovesti do onih visina, na kojima se više neće moći da stavlja ljudima pitanje: 'Kad ste posljednji put vidjeli ljude, kojima oči sjaju od same čiste radosti?' – već će onda iz svake kretnje izbijati vedrina i sveta radost, jer će to biti manifestacija svakoga bića u čistoći i slobodi. Znači: u ljepoti i nesebezalom predavanju višem cilju. Sveti će smijeh kliknuti svijetom« (15).

Da bi se do tog stanja došlo, treba razvijati objektivizam, čime će nastupiti i sadržajni oblici razvoja kulture, a to se razlikuje od težnje da sve bude na našu sliku i priliku. U krilu boštva Moira-Heimarmene nalaze se razne mogućnosti koje su još za sada sakrivene tajanstvenim velom. No na tom će se putu vidjeti zvijezda, ističe Vernić, a to znači da se priprema »sreća ljudska koju će manifestovati najljepša odlika čovjeka među stvorenjima: Sveti smijeh« (16).

To je bit Vernićeva eseja. Da bi čovjek potvrdio svoje posebno mjesto, on se mora uzdići iznad svih stvorenja. A to će moći ako u sebi ostvari mogućnost da se uzdigne do svetog smijeha kao čovjekova reagiranja na sve. No pretpostavka za takav smijeh sve je više širenje znanja o vanjskom objektivnom svijetu, koji je u sebi slobodan. Znanje tog objekta čvrsto je tlo za egzistenciju u doživljavanju i mišljenju vanjskog svijeta. Dakle, ako je realitet spoznat na pravi način, tada je ta istina kriterij svega što jest.

* * *

Smijeh je čovjekova sposobnost da neposredno reagira na ono što se govori ili zbiva. To je oblik individualne posebnosti, što znači da se ne ponašamo svi jednako. Kada su skeptici osporavali u logici mogućnost definicije, tada su kao

primjer uzeli pojam smijeha. Mi bismo se svi morali smijati kad bismo čuli definiciju smijeha. No takve definicije nema, a vjerojatno je neće ni biti.

A sada pogledajmo još neke primjere iz kojih će se vidjeti što je o smijehu bilo mišljeno. Homerovi bogovi žive svojim posebnim životom, no oni se u mnogim stvarima ne razlikuju od ljudi. Ako se događa što smiješno, tada oni reaguju gromoglasnim smijehom. »Homerovski smijeh« bogova pokazuje njihovo raspoloženje na Olimpu.

Naprimjer Hefest priča kako se na njega bio naljutio Zeus, pa ga je pograbio za noge i bacio s »praga božanskog«. Hefest je jedan dan padao na zemlju, te je imao mnogo neprilika.

Reče, i boginja Hera bjeloruka tad se nasmije,
I u smijehu uzme iz ruke sinove kondir.
Tad on bozima vječnim natakati slađahni nektar,
S desne započne strane iz vrča grabeći jednog,
U smijeh udare tada beskonačni blaženi bozi,
Gledajući Hefesta gdje po kući sopeći brza (Il. 1, 595 i d.).

Taj je smijeh takav da se ne može zadržati i ništa ga ne može umanjiti. To je »neugasiv« smijeh blaženih bogova. Kad se bogovi smiju, tada je to ljudima pouka da mnogo toga može biti riješeno na način humora. To što se dogodilo može biti predmet prigovora i kritike.

No i smijeh ima svoje mjesto. Smijeh Homerovih bogova »nebeski« je odnos i prema događajima na zemlji. Ako čovjek zna da mu se bogovi smiju, tada će nastojati da radi što bolje kako ne bi bio smiješan. Uvijek treba paziti i na to što se govori, jer su loše riječi uzrok mnogo zla. O tome pjesnik kaže:

Okretan jezik je ljudski, riječi svakakvih ima,
Polje široko je svuda i svakuda ljudskih riječi,
Kakovu god ćeš riječ izustiti, takvu ćeš čuti (Il. 20, 248 i d.).

Potrebno je ići za međusobnim razumijevanjem pa će sve biti lakše rješavati.

Platonov zahtjev za umjerenošću (u smijehu i plaču) upućuje na duhovnu uzvišenost iznad dnevnih zbivanja. U tome se mišljenja razlikuju, no ipak je ideal mjere općenito prihvatljiv. Stara latinska izreka kaže: *Per risum multum poteris cognoscere stultum*. Platon piše da u svakom slučaju treba izbjegavati pretjerano smijanje kao i pretjeran plač, tj. ako je nekome nešto pošlo za rukom ili pak nepovoljno, uvijek treba držati mjeru i na druge utjecati da se tako ponašaju. A to je jasno iz samog života. Moguće je da poslije nekog dobra slijedi nešto nepovoljno. No isto tako čovjek se s pravom nada da je neko zlo prolazno i da

će poslije biti bolje. Sve to treba imati na umu kad se razmišlja o životu (*Zakoni*, V).

Želju za pretjeranim smijehom Platon kritizira i u *Državi* (III). Ni ljudi ni bogovi ne treba da se mnogo smiju. Dostojanstven se čovjek ne smije predati mnogom smijehu. U *Državi* nema mjesta ni Homerovim stihovima, u kojima govori kako se bogovi smiju Hefestu »koji po kući sopeći brza« (III. 3).

Plutarh piše da se Periklo prestao smijati kad je postao atenski državnik. Upitan zašto je tako učinio, odgovorio je da državnički posao zahtijeva ozbiljnost pa ne bi bilo dolično da se smije, jer bi u suprotnom slučaju moglo izgledati da ne shvaća dovoljno ozbiljno svoju dužnost. Zapisano je i to da je prestao odlaziti na gozbe. A što bi bio razlog za to? Odgovorio je da nema vremena. Ukoliko bi odlazio na gozbe, značilo bi da mu poslovi države nisu stalna briga. Navest ćemo i ovaj primjer. Kad je Periklo bio izabran za vojnog zapovjednika, sebi je glasno rekao: Misli na to Periklo da ti zapovijedaš slobodnim ljudima, ti zapovijedaš Grcima, ti zapovijedaš Atenjanima.

No, da li se vladar treba ponekad i smijati? Navest ćemo primjer već spomenutog kralja Pyrrha. On je čuo da su neki, kad su se napili, o njemu govorili vrlo ružno. Kralj ih je pozvao sebi i upitao je li to istina. Jedan od prisutnih mu je to potvrdio i rekao da bi oni još mnogo više kazali da su imali više vina. Na to se kralj toliko smijao da ih je sve, nekažnjene, pustio kući. Dakle, smijeh kao oblik velikodušnosti više kaže nego mnoge riječi.

Navedeni primjeri o Periklu otvaraju pitanje: kako da se čovjek podredi ideji kojoj treba da služi? Znamo li sigurno što nekoj ideji odgovara ili ne? Može li se to naučiti? Sokrat je smatrao da se političko umijeće ne može naučiti, jer kad bi to bilo moguće, tada bi Periklo u tome podučio svoje sinove koji su ostali izvan politike. No ipak treba znati što da se radi.

Podređivanje nekoj ideji znači spoznaju te ideje. U Periklovu slučaju ideja je prisutna kao maksimalni uspjeh države, dakle zajednice. Taj cilj pokazuje što je u tome prihvatljivo, a što ne. Ako se pretpostavi da je ozbiljnost ponašanja jedino pravi odnos, tada je opravdano tako i postupati. No ipak mogu postojati i druga shvaćanja, naime na koji se način nešto može bolje realizirati.

Dakle, podrediti sebe ideji zahtijeva svjesno mijenjanje samoga sebe u granicama svojih mogućnosti. Time finalni cilj kao odnos postaje uzrok za cjelokupno djelovanje u tom ostvarivanju.

U doksografskoj literaturi zabilježena je razlika između dva filozofa: Heraklita i Demokrita. Namjesto srdžbe Heraklitu su dolazile suze na oči, a Demokrit se smijao (Diels, 68A 21). Poznato je da su sofisti u diskusijama uvijek išli za tim da sugovornika zbune. Ako je on bio ozbiljan, tada su se u razgovoru smijali, no ukoliko se sugovornik smijao, tada su njegov smijeh razbijali ozbiljnošću. Ili, ako je sugovornik volio opširne izvode, tada su s njim razgovarali samo u kraćim

izvodima. Ako je on volio kratke formulacije, tada su ga zamarali opširnim izvodima. Sve to pripada u psihološki odnos prema drugima.

Pogledat ćemo još neke primjere. Rimski pjesnik *Horacije* usvojim *Satirama* i *Epistulama* često govori o ljudskoj izopačenosti, neumjerenosti i raznim ne-realnim željama. Mnogima je to lakše shvatljivo, ako se to prikaže u smiješnom obliku, pa ironija može bolje da služi kritičkoj svrsi.

Horacije s pravom pita: *Ridentem dicere verum quid vetat?* (Sat. I. 1) tj. što sprečava čovjeka da smijehom govori istinu? Ako bi netko mislio da se na njega nešto ne odnosi, to se može lako pokazati kao suprotno. »Čemu tvoj smijeh? Samo ime promijeni u priči ovoj, baš i o tebi je riječ« (... *Mutato nomine de te fabula naratur*, *ibid.*). Svatko mora toga biti svjestan. Horacije pita:

Što će siromah? Smij se! On potkrovlja, ležišta mijenja,
kupališta, brijače, on naimlje lađu i pati,
jednako s bolesti morskom ko gavan na triremi svojoj (Ep. I. 1).

Po svom filozofskom uvjerenju Horacije je bio mnogo bliži Epikuru negoli stoicima. On je ironizirao stoičkog mudraca koji bi trebao biti gotovo ravan bogovima:

Konačno (*Ad summam*): Mudrac tek ustupa Jupiteru, smatra se bogat, slobodan, poštovan, lijep, kralj najposlije kraljeva sviju, inače vanredno zdrav, van kad ga hunjavica muči (Ep. I. 1.).

(Horacije, *Satire i Epistule*, preveo Juraj Zgorelec, M. H., Zagreb, 1958.)

Dakle svu uzvišenost mudraca i njegovo zdravlje može poremetiti jedna hunjavica. U svakoj smiješnoj situaciji prikladan je Horacijev upit: *Risum teneatis amici?* (*Ars poet.*), tj. zar biste se uzdržali od smijeha prijatelji? To je nesumnjivo u vezi s vedrinom duha i otvorenosti za svaku situaciju. Prema Horaciju možemo se smijati svemu, npr. kako je tko očišan, na koji način nosi togu i slično.

A sada ćemo pogledati neke primjere iz novije filozofije. Nietzscheov *Zaratustra* želi da se čovjek osposobi da otkrije svoje snage koje će mu pomoći da sebe što prije prevlada. Tu ne treba ići daleko, jer tu snagu čovjek nosi u sebi. Zaratustra uči da je ta snaga *smijeh*. Treba se naučiti smijati da bi smijehom čovjek sebe oslobodio od svega što mu stvara poteškoće.

Tko je taj pastir, pita Zaratustra, kome se zmija uvukla u grlo i tako ga pritišće da za njega ne može biti težeg zla. No pastir je to zagrizao kao što ga je savjetovao Zaratustrin krik. Daleko je ispljunuo zmijinu glavu i skočio je. Sada je bio slobodan. On nije više ni pastir ni čovjek, već se ozario i on se je smijao. Tako se još nije smijao nijedan čovjek. Zaratustra kaže da taj smijeh otvara žed i

čežnju za životom. Takav smijeh postao je ideal, jer je toliko bio snažan da je iz sebe uklonio sve poteškoće.

U izlaganju o Starim i Novim pločama Zaratustra priprema nadčovjeka, no ipak dobro je da se ljudi osposobe za razlikovanje staroga i novoga. Zaratustra kaže da je među ljude razapeo smijeh kao šaren šator. To bi bio put i način pripremanja budućnosti. Čovjek ima snage i on će stvarati. To će ga voditi naprijed, jer »odvažnost se hoće smijati« (der Mut will lachen). A tko se hoće smijati, ne ostaje na mjestu i ne prihvaća one koji stoje. Snaga je smijeha uporna i sigurno djeluje. »Ne ubija se gnjevom već smijehom« (Nicht durch Zorn, sondern durch Lachen tödten man). Zlato i smijeh potječu iz srca zemlje i to je ono što je najbolje. Zaratustra ističe da mnogima pomaže *smijeh mudrosti* njegove (das Lachen in meiner Weisheit). Za to se treba pripremati i mnogo učiti. Zaratustra saopćava: »*Proglasio sam smijeh svetim*« (Das Lachen sprach ich heilig).

Smijeh ima i etički cilj djelovanja, jer smijanje je sposobnost da čovjek sebe osjeti u svojoj sigurnosti i slobodi. Prema Zaratustri, onaj koji se smije nosi na glavi krunu od ruža, a to je znak dobrog djelovanja. Tu ćemo spomenuti da u jednom fragmentu iz zaostavštine iz 1881. godine Nietzsche piše:

Zu bald schon, lache ich wieder
ein Feind hat wenig bei mir gutzumachen.

(*Nachgelassene Fragmente*, 1881).

Dakle, smijeh je egzistencijalna snaga. Iz tog pouzdanja slijedi odlučnost i sigurnost. No kao što se istina ne može dati iz ruke u ruku kao kovani novac, kako s pravom kaže Hegel, tako se ni smijeh nekome ne može dati kao gotov sadržaj. S tim u vezi spomenut ćemo anegdotu o smijehu koju navodi S. Kierkegaard. Bogovi su nekom čovjeku obećali da će mu ispuniti jednu želju i može od njih tražiti što hoće. Ovaj je poželio da smijeh bude uvijek na njegovoj strani. Kad su to bogovi čuli, počeli su se smijati. I Kierkegaard pita jesu li tome čovjeku bogovi ispunili obećanje ili ne? Bogovi su smijehom dali smijeh, no ostaje nesigurno je li taj čovjek znao ponudeni smijeh preuzeti. Dakle, svojim smijehom bogovi su obećanje ispunili, no to dalje ne ovisi o njima. Nešto je postignuto tek tada kada je tu i vlastiti rad.

Sposobnost smijeha nije samo neka formalna mogućnost u odnosu na to što se događa. Smijeh može biti i način ponašanja koje se razlikuje od stava drugih. O tome ćemo navesti ovaj primjer. Iako je Stratokles u potpunosti znao da su Atenjani pretrpjeli velik poraz, on je, prije nego što su došli glasnici, saopćio da su Atenjani pobijedili, i naredio je da se počne s proslavom pobjede. I dok se proslava približavala kraju, dode glas o atenskom porazu. Zbog toga su Atenjani bili vrlo srditi i zahtijevali su da Stratokles bude najstrože kažnjen zbog

drskosti. No on se na to smijao i pitao ih što je bilo u tome loše da su dva dana bili veseli.

Veselost života zagovarao je pjesnik *Menandar* (Menandros), oko 343–293. prije nove ere. On kaže: »Živi samo onaj tko se živeći raduje životu«. U tom iskazu saopćava se mogućnost koju čovjek u sebi ima, a to je da se raduje što živi. Život može biti težak, ali se to prevladava samopouzdanjem. Na taj način čovjek pomaže ne samo sebi već i drugima.

Poznata i mnogo citirana izreka: *Homo sum, humani nihil a me alienum puto* svodi se na Menandra. Dakle, čovjek sam i ništa mi nije strano što se tiče ljudi. To znači da sam prisutan u svemu što se događa našim bližnjima. Tako to shvaćaju Ciceron, Seneka, Terencije. Treba drugome pomoći i dati mu savjet što bi bilo bolje. To ima u sebi humanu oznaku, i sadrži želju da se s drugim ljudima bude kad su u nekoj neprilici. Stoga se ne smije gornji stav tumačiti (kao što se često čini) da čovjek može prihvatiti i razne slabosti (pogreške) kao opravdanje da je i to nešto što je ljudsko.

Iz humanog odnosa prema svakom događaju čovjek se uzdiže iznad raznih nevažnih sitnica i može svoj život obogaćivati pravim idejama. Time se sadržajno postiže mogućnost za raspoloženje, jer se živi da bi se činilo dobro. Stoga Menandrova izreka »Živi samo onaj tko se živeći raduje životu« pokazuje etos egzistencije, što znači da bi život bez kritičke svijesti bio prazan, a time i potpuno stran.

U jednoj se izreci kaže: *Život je prelijep, jer uvijek postoji sutra*. To je dovoljan razlog za optimizam. Vernić je s pravom rekao da je pesimizam znak umišljenosti da smo mi apsolutna mjera.

Pojam *sutra* označuje realnu mogućnost da se čini dalje, i to stalno. Svako sutra ima svoje značenje, nadu i cilj. U tom odnosu i smijeh postaje oblik odnosa prema realnosti.

Menandrov savjet da se veselimo životu znači težnju prema dobrom htijenju, a to je radost. *Spinoza* piše: »Radost (Laetitia) je čovjekov prijelaz od manjega većem savršenstvu«, a »Žalost (Tristitia) je čovjekov prijelaz od manjega većem savršenstvu«, (*Etika*, III, def. II. i III.).

Sav život jest oblik prelaženja u različite stupnjeve radosti i žalosti. Nada je oblik radosti i odnosi se na mogućnost u budućnosti, u čemu je prisutno i iskustvo prošlosti. Tu se potvrđuje *etičnost subjekta* kao humanog odnosa iz slobode djelovanja i odlučivanja.

ODREĐENJE ČOVJEKA

Uz esej Zdenka Vernića *Sveti smijeh**Sažetak*

Esej *Sveti smijeh* objavio je Z. Vernić 1925. u Zagrebu. Opće je pitanje: kako čovjek živi i što bi trebalo učiniti da on bude zadovoljan i sretan? Danas je čovjek sam sebe izgubio, jer se stalno drži kriterija da je sve »na njegovu sliku i priliku«. Time je izgubio pravi odnos prema svijetu, jer ne pozna objekt. Stoga često mašta, jer nema pravo znanje. U takvoj izgubljenosti čovjek više nije ni svjestan da je izgubio svaku radost za životom. Još se jedino djeca znadu smijati, a kod odraslih nema radosti u oku.

Ideal bi bio sveti smijeh kao slušanje božanskog glasa radosti. To se izvodi iz neoplatonizma koji prihvaća teofaniju prirodnog slijeda. Tu se čovjek priprema za svoje oslobođenje od egoizma i vidi svijet bića i bitka kao pravu zbiljnost. U taj odnos Vernić uključuje i pojam Moira-Heimarmene, dakle Usud, Sudbinu, što ga interpretira na stoički način. Prema Verniću, sve je to velika nepoznanica, no važno je da tu čovjek sebe ne izgubi. U stalnom dodiru sa svijetom razumjet će lakše i kulturu čovječanstva, koja je sebe stvarala u raznovrsnim oblicima.

No ako se oslobodimo samo svog uvjerenja da je najbolje ono što je »na našu sliku i priliku«, tada ćemo lakše vidjeti sam svijet, a time postići svoju radost i sposobnost za sveti smijeh. No ipak, taj ideal nužno mora ići u društveno-povijesni realitet, a rješavanje toga zahtijeva mnogo znanja i sposobnosti, na čemu je opravdano zasnovana ideja optimizma.

DIE BESTIMMUNG DES MENSCHEN

Zum Essay von Zdenko Vernić: *Sveti smijeh* (Das heilige Lachen)*Zusammenfassung*

Der Essay *Das heilige Lachen* von Z. Vernić wurde 1925. in Zagreb veröffentlicht. Es stellt sich allgemein die Frage: Wie lebt der Mensch, und was müßte geschehen, damit er zufrieden und glücklich ist? Heute hat der Mensch sich selber verloren, da er sich stets an das Kriterium hält, daß alles »nach seinem Vorbild geschaffen« ist. Somit hat er das wahre Verhältnis zur Welt verloren, da er das Objekt nicht kennt. Daher phantasiert er oft, da er kein rechtes Wissen besitzt. In dieser Verlorenheit ist sich der Mensch nicht einmal mehr bewußt daß er jegliche Lebensfreude eingebüßt hat. Einzig Kinder sind noch des Lachens fähig, während in den Augen der Erwachsenen keine Freude zu entdecken ist.

Das Ideal wäre ein heiliges Lachen als ein Belauschen der göttlichen Stimme der Freude. Dies wird aus dem Neoplatonismus abgeleitet, der eine Theophanie natürlicher Abfolge annimmt. Hier bereitet sich der Mensch auf seine Befreiung vom Egoismus vor und sieht die Welt des Seienden und des Seins als die wahre Wirklichkeit. In dieses Verhältnis schließt Vernić auch den Begriff *moira-heimarmene* ein, also das Geschick, das Schicksal, welches er auf stoische Weise interpretiert. Vernić zufolge ist all dies ein großes Rätsel, doch ist dabei wichtig, daß der Mensch sich nicht verliert. Im ständigen Kontakt in

der Welt wird er auch die Kultur der Menschheit, die sich in mannigfaltiger Form geschaffen hat, besser verstehen können.

Befreien wir uns jedoch von der Überzeugung, daß das, was »nach unserem Vorbild geschaffen« ist auch das beste ist, so werden wir Welt leichter sehen und somit unsere Freude und unsere Fähigkeit zu heiligen lachen erlangen. Doch immerhin muß dieses Ideal in die gesellschaftlich-geschichtliche Realität eingehen, auch erfordert die Lösung dieser Frage viele Kenntnisse und Fähigkeiten, worauf berechtigterweise die Optimismusidee begründet ist.